

ХРИСТІЯНСЬКЕ ВЧЕННЯ ТА НАРОДНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ЕТІОЛОГІЮ ТА ЛІКУВАННЯ ХВОРОБ: МИРНЕ СПІВЖИТТЯ У НАРОДНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ

У статті зроблена спроба розглянути такий важливий аспект народного світогляду, як глибока релігійна набожність українців, не зважаючи на церковну заборону, поєднується та мирно співіснує з народною медициною.

Ключові слова: Церква, релігія, священник, народна медицина, знахар, хвороба.

У вітчизняній етнологічній науці такий напрям, як "народна релігійність", є майже невивченим та довгий час ігнорованим, на чому вже наголошували дослідники¹. Така ситуація є зрозумілою, адже у 30 – 80-х роках ХХ ст. під тиском радянської влади цей прояв духовної культури було відкинуто й ігноровано наукою. І лише у 90-ті роки дослідники дістали змогу звертатися до вивчення народної релігійності. Не дивлячись на те, що ряд проблем цьому напрямку залишаються абсолютно не вивченими, українські етнологи останнім часом все ж почали звертати увагу на "народну релігійність" та "народне православ'я"².

Між тим, до цього часу дослідники не приділяли увагу такій цікавій та важливій темі, як мирне співіснування, здавалось би двох взаємовиключних полюсів: релігійної набожності українців та водночас їхнього звернення (практикування) до народно-медичної практики, яку церква усіяко забороняє. Саме на цьому аспекті ми би і хотіли зосередити нашу увагу в даній статі.

За церковним вченням, усяка хвороба в людині є наслідком її гріховності (загалом гріхопадіння першої людини – Адама), і Божою волею призначена для її напоумлення і спрямування на шлях істини. До того ж, захворювання може насилатися на віруючого для його власного блага: "Телесная болезнь служит к исцелению душевной... ими и грехи очищаются, и от страстей избавляются", як навчали оптинські старці³. Також воно віддаляє людину від мирської суєти: "Болезнь готовое спасение, когда больной удаляется от дурных слов, помышлений и мечтаний, когда благодарит за болезнь, удаляющую его от мира, чтобы он не сделал по собственному произволению"⁴.

Церква акцентує увагу на тому, що причини захворювання слід шукати лише в Божому провидінні, а не в силі чаклуна, що нібито може напустити на людину хворобу. Захворівши, людина повинна була покаятися за свої гріхи і з допомогою власної та церковної молитви просити Бога про зцілення. Саме покаяння й молитви церква визнавала головними лікувальними засобами. У всій духовній літературі основний акцент робиться на тому, що Господь, перш ніж зцілити хворого, простив його гріхи (Мк. 2, 3 – 12).

Потрібно зазначити, що даром зцілення людини від хвороб Господь наділяє різних святих; у річному календарі всі дні розподілено між святими і відповідними благодатями зцілення. Вчення про вшанування святих розробили Єфрем Сирін, Василь Великий та Іоанн Златоуст. У "Посланнях східних патріархів про православну віру" констатувалося, що "православная церковь почитает праведников не как богов каких, а как верных слуг, угодников и друзей Божьих; восхваляет их подвиги и дела, совершенные ими при помощи благодати Божией, во славу Божию"⁵. Наприклад, від чарівників оберігають мученики Кипріяни та Юстина, яких ушановують 2 (15) жовтня⁶.

Між тим, у народних уявленнях етіологія захворювань не зводилася винятково до такого пояснення. Одним із найпоширеніших є переконання в існуванні хвороб, які насилаються "поганими людьми" – чаклунами, знахарями, що пов'язані з нечистою силою і з її допомогою

заподіюють людям шкоду. На противагу їм існують "добрі", які виліковують ці хвороби. Останні асоціюються з "божими посланниками", котрі покликані лікувати людей. Не дивлячись на традиційність цих вірувань⁷, вони, як показують польові матеріали автора⁸ та дослідження інших науковців, широко побутують й нині⁹. Зокрема, опитані нами інформанти не вбачають у їх діяльності нічого гріховного, такого, що суперечить церковному вченню, адже вони рятують людину від "насланих", "зроблених" хвороб. На їх думку, це підтверджує той факт, що шептухи читають "божі молитви", моляться Ісусу Христу, Богородиці, святим, перед кожним замовлянням проказують "Отче наш", а у своїй практиці широко використовують церковні атрибути – свячену воду, трави, свічки. Подібне переконання значно сильніше, ніж заборона священика звертатись за допомогою до "бабусь". Для прикладу наведемо фрагменти наших опитувань.

I.K.: Так оці, що шепчуть, вони хороші чи погані?

Інф.: Ті, що шепчуть, да не думають лиха, да по Божому все.

I.K.: А батюшка каже, що то теж погане, що не можна ходить?

Інф.: Каже, що не можна, але як ті нічого не роблять, ті по Божому... Це, вона Бога просить, шоби Бог допомог. То я собі думаю, що нема такого.

II. I.K.: А ходили колись до шептух?

Інф. 1-й: Ходили. І дітей носили.

I.K. Носили, да? А як Ви думаєте, це вони хороші чи погані?

Інф. 2-й: А Бог його знає. Здається, ну, здається, легшій дитяти, то мо й pomoже.

I.K.: Ви православні?

Інф.: Ми православні. То кажуть, що гріх нести. Але ж ми своє-то дитя рятуємо, і це ж баба погане не каже, вона ж молиться. Просить Бога, шоб було спати.

(Запис у с. Рокитне Рокитнівського р-ну Рівненської обл.)

III. Інф.: Мого дядька жонка, дядька на фронті погіб, а она осталася, до они поселилися там, тут і є вона. То она мне три раза так зробила, що до смерті я лежала й руки позоворочила все. То така бабка була пришла да каже: "Підіть води принесіть". Да принесли води, да я і встала на другий день.

I.K.: А та, що одшіптувала, так вона хороша? Да?

Інф.: Ну а як же, вона спасла мене жисть!

IV. I.K.: Так знахарка – це хороша чи погана?

Інф.: А Бог його знає, як його! Як врятувала душу, то мені за все гріха не буде. Ну, я так думаю.

(Запис у с. Кам'яне, Рокитнівського р-ну, Рівненської обл.)

V. I.K.: А як ви думаєте, оте, що шептухи роблять, – гріх чи не гріх?

Інф.: Я не знаю, не буду брехать, чи то гріх, чи то не гріх. Одні кажуть, що гріх, а як подумаєш – може, не гріх, бо вона спасає людину.

(Запис у с. Єльно Рокитнівського р-ну Рівненської обл.)

Таке ставлення до лікування у народних цілителів традиційне. Збирачі етнографічних матеріалів ХІХ ст. фіксували подібні погляди: "Знахарка не делает никому зла, и для облегчения страждующего шепчет "молитовки", в которых нет ничего худого или богопротивного"¹⁰. А на запитання до знахаря, чим він користується у своїй лікарській практиці, той відповідає: "пользую молитвами Божиими, силою Ісуса Христа Сина Божія"¹¹. Про традиційну спадкоємність такого роду знань ітиметься нижче, а поки що звернемо увагу на існування певної групи інформаторів, які знають, що церква не схвалює лікування у народних цілителів. На початку інтерв'ю вони негативно відгукуються про тих, хто так чинить, і повністю заперечують, що самі зверталися до шептух. Утім, варто лише детальніше розпитати інформатора про його особисте, побутове, а не церковно регламентоване ставлення до лікування в шептух – і майже завжди воно виявляється позитивним. Більш того, виявилось, що всі опитані нами інформатори удавалися до їх допомоги.

I.K.: А є знахарі хороші й погані? Чи всі вони погані?

Інф.: Вони всі погані.

I.K.: А ці люди, що ляк шепчуть, одробляють те, що калдуни зробили, то вони хороші чи погані?

Інф.: То ціє люди, шо одроблялі, але наш батько казав, шо не можна вірить ні тому, шо робить, ні тому шо одробляє. Грех получає той, шо одробляє, і грех получає той, шо робить.

I.K.: А чого так кажуть?

Інф.: В ето дело не можна мешаться, ето дело не Боже.

I.K.: А нам деякі люди розказували – от ми так по селах їздимо, людей розпитуємо, – вони кажуть, що це Боже, що вони до Бога звертаються, вони просять помочі.

Інф.: Є такі люди, є. В мене зробився в оці нарив, в оці нарив у мене зробився. Ну нарив зробився, пошов опух, я вже не стала і етім оком бачить. Коле, болить, шо ж робить? Мене в Березове, в больніцу. Стречаю чоловіка, каже, не вези в больніцу, а вун там, де тепер монастирь Березовський. Баба там старенька була. Все каже до той баби воділі, шо кому як зробиться, чи нарив, чи шо, то вона так молілася коло мене, так молілася, просіла Бога. Отек у мене пройшов, я успокоїлася, а то кричала, я сна не мала і до сіх пор воно мені мішає, от як сонце, ветер.

I.K.: Так це Вас десь протягло, чи звідки воно у Вас таке нарвало?

Інф.: У мене була золотуха. Якби я пила риб'ячий жир, я не могла його піти, возьму ложку, на двор виплю, щоб нашіє не бачілі, да кажу віпіла. Раз батько з матерою каже: віпіла?.. Раз батько поймав.

I.K.: Так вона помогла?

Інф.: Вона помогла, та й добре помогла, та баба... Я думала, шо у мене і ока не буде. Вона і пришіптувала, і дякувала Богу, шо зреніє у мене стало трошки.

I.K.: Так вона Божа людина, ви думаєте?

Інф.: Божа.

I.K.: Це вже не знахарство?

Інф.: Ето вже не знахарство.

(Запис у Старому Селі Рокитнівського р-ну Рівненської обл.).

Інф.: Ну, як людина заболіє, то старається йти в церкву і молебень наймає. Піше записочку до батюшки, подає ту записочку, тоді батюшка читає, а хор співає: моліться вже, моліться.

I.K.: Ну а могло, наприклад, таке, шо людина там захворіла, подала записочку в церкву і пішла десь до знахарки чи до шептухи?

Інф.: А батюшка наш не розрішає так робить. Не розрішає, щоб пришла вона до церкви і там Богу молілася, а потом пішла до якоїсь шептухи.

I.K.: А взагалі-то так робили, не знаєте?

Інф.: Не, не знаю такого, такого не. Наша родня таким не займалася.

I.K.: А ви, от ви зі сторони як от собі думаєте, шо це ж чим вони займаються – це як би гріх, да? – не можна таким займаться, отим, знаєте, ляк качать, рожу палить, отаке.

Інф.: А таке, якщо дитина заболіє, ну, злякається, то були такіє колись старенькі люди, вони цім займалися: вони тямилі, вони одрятують дитину ту, і одрятують.

I.K.: Так от батюшки всі кажуть, шо і це не можна робить – і яйцем качать, і на віск виливать, шо це все рівно погано.

Інф.: Вон приказує, щоб туди не йшли, щоб токо молілися шлі – Бог допоможе. Проте якщо людина та не допоможе, то буде батюшка молиця, і буде людина та молиця, і той дитині все равно той ляк не пройде, не пройде, покуль та людина не викачає той ляк.

III

I.K.: Ну а знахарство, то теж великий гріх?

Інф. 1-й: Ну, знахарство тоже великий гріх, то тоже Бог отрицає, там у Євангелії написано про знахоров, вони будуть казати перед Богом на Страшном Суде: "Ми ж от твого імені там лікували і робили там чи молитви до кажуть до Ісуса і до Богородиці", а він скаже: "Отойдіте от мене, я вас не знаю".

І.К.: То виходить так, що ті, які шепчуть, кажуть, що вони там діткам ляк качають чи рожу палять, що тоже до Бога звертаються отакі бабки, що шепчуть, от вони, як ви думаете, вони хороші чи погані? А ви до таких самі ходили?

Інф. 2-й: Ну вже, наприклад, я думаю, як уже дасть там якусь допомогу, як злякається дитя, то уже добре.

Інф. 1-й: А церква каже навпаки.

Інф. 2-й: Як заболієш, то шукаєш раду де хоч: і в врачей, і в людей.

Інф. 3-й: По бабкам саме больше шукають. Пошепче ляк, от злякається дитя, ляк шепче бабка – допомагає, врач того не допоможе, а бабка допоможе. Зуби шепчуть, щоб не боліли.

Інф. 2-й: Ну, то й мені баба шептала.

Інф. 1-й: Мені самой шептала баба.

І.К.: А ви кажете, що не ходили до бабів!

Інф. 1-й: Я не ходила, вона до нас приходила. Вона наша сусідка. (Сміється).

(Запис. у с. Дроздинь Рокитнівського р-ну Рівненської обл.).

Проаналізуємо ці інтерв'ю детальніше. Як зрозуміло з діалогів, інформанти постійно акцентують увагу на тому, що лікуватися/лікувати народними способами – не гріх. Слід зазначити, що загалом поняття гріха в народному розумінні є дуже розпливчастим. Народна мораль або розширює і конкретизує християнське поняття гріха, або ж, навпаки, заперечує гріховність деяких дій¹². Гріхом у народі називається порушення церковних правил, канонів віри, законів природи або встановлених людьми норм поведінки. У християнському ж розумінні гріх це всякий, як свідомий, так і неусвідомлений, відступ справою, словом і навіть думкою від заповідей Божих і порушення закону Божого¹³. Отже, народне розуміння гріха у деяких випадках може співпадати з церковним, наприклад, ставлення до абортів¹⁴, або, як у нашому випадку, абсолютно йому заперечувати.

Таким чином, у народному розумінні немає нічого гріховного в тому, щоб звертатися до шептух, які займаються винятково цілительством, при чому не самі від себе, а за допомогою Бога, Богородиці, святих: "Не мені дякуйте, а Богу, ето Бог допомагає, Божа молитва. Без Божої Матері, без Суса Христа нічого немає"¹⁵.

Порівнюючи українські та російські замовляння, М.Гримич зазначає, що "в першому випадку виконавець магічної дії не бере на себе сміливість, відповідальність ставати до двобою з ворожою силою сам-на-сам. Він завжди потребує для себе божого помічника, покровителя... Що стосується російських замовлянь, то тут виконавець обрядодії практично стає до єдиноборства зі злою силою, дуже впевнено, навіть самовпевнено"¹⁶. Це підтверджується і польовими дослідженнями: всі опитані нами шептухи завжди наголошували на тому, що лікує Бог, а не вони!

У цьому контексті актуальним видається висновок, зроблений на початку ХХ ст. Г.Лукьяновим: "допуская существование в природе сил и законов, неведомых массе людей, народ полагал, что многие из этих законов известны некоторым личностям, называемым ведунами, знахарями и т. д.; причем обладание тайнами природы не представлялось ему делом греховным, противным религии"¹⁷. До того ж "народная мораль проявляет большую гибкость в оценке отклонений от предписанных норм поведения и часто находит для них оправдание"¹⁸.

Такі погляди можуть бути пояснені тим, що відмінність праведності від гріховності часто має ситуативний характер і багато в чому визначається "зовнішнім авторитетом", найчастіше священика¹⁹.

Далі слід звернути увагу на ще один важливий факт: самі шептухи вважають себе за "божественних", таких, що лікують із Божою поміччю, й тому не вбачають у своїй діяльності нічого богопротивного. Більш того, негативне ставлення священиків до народного лікування вони вважають за неправильне, а щоб не вступати у відкритий конфлікт, при нагоді не зізнаються йому в цьому.

І.К.: Ви шепчете?

Інф.: Ну, ну.

І.К.: А батюшки в церкві кажуть, що це теж погано, що це не від Бога.

Інф.: Ай, од Бога, од Бога! Ти ж од Бога призиваєш! Ангелов призиваєш! Що ті батюшки кажуть! Він тоже молиться. Не прав, не прав! Ти ж до Бога молися, до Бога призиваєш за ту дитину, за ту лядину, за кого є. Це не прав батюшка, не прав!

(Запис. у с. Кам'яне Рокитнівського р-ну Рівненської обл.).

II

Є.П.: Я до церкви ходжу, в хорі співаю.

І.В.: О, як добре! Ви в хорі співаєте! От Що я хочу вас попитати, а батюшки і церква проти цих шептів, да?

Є.П.: Вони протів, да.

І.В.: А чому?

Є.П.: Я не знаю, бо не знає батюшка, що я шепчу, я мало кому кажу, оце своїм дітям, внукам, а може там яка жонка, що знається зо мною, то це вже я можу, а так я вобше нікому, вот. Ну, я не знаю, батюшки, то вони протів, але всіравно я ж переказую ці молитви.

І.К.: А як він ставиться до них, може, ви з ним спілкуєтесь?

Є.П.: Вони осуждають, що ворожать, каже, за шептання тоже, але ж я щитаю, от я, наприклад, кажу: "Приступи, Божа Мати, до помочі", і я в молитві приказую, я молитви знаю.

(Запис. у с. Путиловичі Лугинського р-ну Житомирської обл.).

III

І.К.: А чому люди хворіють? Чому хвороби пристають до людей? З чого це може бути? Чи правду таке казали, що зурочить можуть?

Інф.: Можуть. Можуть зрочить, і з очей може бути. Може якось подумати, і тій людині зробиться.

І.К.: А хто це може подумати? Будь-хто?

Інф.: От я буду з вами сидіти і я що-небудь знаю – знахарувати, а ви нічого не знаєте. І я вам шось таке пошепчу, і вже ви будете больні – і ви нічого не знаєте.

І.К.: А знахарувати – це погано?

Інф.: О, це погано! Але тепера знахарують – не дай Боже!

І.К.: Шо, тепер знахарують?

Інф.: Ну-у-у! Я тоже воду беру. Я беру людям воду, я від Бога беру! Я от Бога беру, я не роблю од злого! Он у мене образи!

(Запис. у с. Кисоричі Рокитнівського р-ну Рівненської обл.).

IV

І.К.: А не казали, що от знахарувати – теж гріх?

Інф.: Знахарувати – погане діло. Помагати треба. Шо знаєш, допомогти чоловіку треба.

І.К.: А допомогти – це як?

Інф.: Ну, от шепти, як хто поглядел на тебе погане, то треба ж одгомоніть: вроки, подвій, подумане.

І.К.: А ви таке не гомоните?

Інф.: А-а, помагаю людям. А чого ж? Хто не прийде, дякують.

І.К.: А це не гріх – шептати?

Інф.: А, за ето не.

І.К.: А батюшка ваш знає, що ви шепчете?

Інф.: Знає.

І.К.: А не заперщає?

Інф.: Ні, нічого не каже. Я нікому людей. Я помагаю, наприклад, коли зроблено, то я вже ж. От ляк. Злякався чи собаки, чи шо. До вже тобі погано робиться. То я вже льонок спляю і рожу над тобою, таке застілаю да спляю і гомоню: подумане, вроки.

(Запис. у с. Березове Рокитнівського р-ну Рівненської обл.).

Отже, як видно з інтерв'ю, опитані інформатори не бачать ніякої різниці в церковній молитві та замовляннях, аргументуючи тим, що й там, і там згадуються імена Ісуса Христа, Богородиці,

святих. Тобто, у народній християнській свідомості лікування "з молитвою" і лікування "з обмовою" мають однакову силу, при чому "намовлене" лікування не вважається гріховним та забороненим²⁰.

Крім переконання, що лікуватися в шептук не гріх, у народі найчастіше взагалі існує впевненість у тому, що тільки вони й можутьвилікувати певні хвороби "іраціонального" походження, наприклад, переляк, вроки, дання, "подвій".

Інф.: І зараз є баби такі, що шепчуть. От злякаєшся – лікарі, лікарі ж нічого не зроблять. От баба такі слова знає, вона поговорить і от на хліб, на яйце викачує, і вот оно перестає.

І.К.: А дивіться, ось ви в церкві були. Батюшка заперщає? Каже, що не можна шептати?

Інф.: Да, он кричить.

І.К. Кричить, да?

Інф.: Да.

І.К. А все одно ходять?

Інф.: Ми ж мусім іти. От дитя злякається. В мене самої Сашко злякався, он ноч не спав, кидається, шо я йому? Вон в церкві тут ходив, ходив. Я вже його не пустила. Зараз місяць в церкву, он так аж откліпується, стало дитя. Да от повела до бабів два рази – поговорила і, слава Богу, дитя спить уже, успокоїлося, уже так не робить.

І.К.: А в церкві що? Як приходив у церкву, йому погано було?

Інф.: Ну, вон в олтарі носив і панікадило батюшкі. Он за батюшкою ходив.

І.К.: А-а...

Інф.: І вот от он злякався. А де, шо в озері чи купався де, хлопці одне одного кидають у воду, чи воно жахнулось, чи шо? Хлопчик, тринадцять год малому. В жовтні буде тринадцять. І вот я скажу, не пошол вже в це время ... От так – "у-у-у"... Одвикається йому всьо, саме робиться, каже. Я його і в Ровно возила до лікарьов, провіряла, нормально все. Повела до баби. Та й спить спокійно.

(Запис у с. Блазове Рокитнівського р-ну Рівненської обл.).

І.К.: А чого, як ви боліли, чого в церкву не пішли? Ну так, може, до батюшки, щоб батюшка помолився?

Інф.: Я в церкву ходіла, чого ж не ходіла, думаєш, батюшки так всі знають?!

І.К.: Думаєте, баба більше поможе, да, в такому?

Інф.: А Бог святий знає, хто поможе. Хто мені зробить, то батюшка не поможе.

(Запис. у с. Кам'яне Рокитнівського р-ну Рівненської обл.).

І.К. А батюшка що?.

Інф.: Шо треба йти в церкву та молитви читать, пока найдеш церкву та прочитаєш молитву, то і вмерти можна.

(Запис. у с. Бобричі Лугинського р-ну Житомирської обл.).

Така позиція може бути пояснена тим, що, як зазначалося вище, існують кілька народних пояснень причин захворювання, і це визначило наявність різних підходів до лікування. У цьому випадку в народному сприйнятті хвороби пояснювалися не тільки й не стільки людською гріховністю та Божим провидінням, а втручанням у здоров'я людини чаклуна. Тоді, коли актуалізувалися інші уявлення про причини недуги (відмінні від уявлень про Божу кару), на перший план виходили інші способи боротьби з хворобою, що, у свою чергу, потребувало допомоги інших фахівців. Дотримуючись принципу "чим забився, тим і лікуйся", люди шукали допомоги в народних лікарів, і в цьому разі на перший план виступала сила "знахаря", а не власна гріховність або божественне втручання.

Природно, не можна категорично стверджувати, що при хворобах православні не звертаються по допомогу до церкви. Більш того, нами записано відомості, коли люди отримували в церкві зцілення від тяжких хвороб, наприклад епілепсії.

І.К.: А не казали, що якщо ляк цей не викачаєш, то, може, ця "чорна хвороба" приключиться?

Інф.: Може. Як злякався, то "чорна хвороба" приключалась.

І.К.: Може, да?

Інф.: Угу.

І. К.: А що ж, як її лічили?

Інф.: А як її лічили? Ой же трудно її вилічити. Вже ходілі в церкву, да молілісь Богу, да воділі того чоловіка, де його анголь, але мало кого вилечівають. А в нас одін дядько йшов за коровою, то падюча, ми кажемо, то ездів в Печайов, там батюшков багато, да був целый місяць у батюшках у церкві. Пока вилічили.

І.К.: Вилічили?

Інф.: Вилічили. Батюшки читали Євангелю, все Богу моліліся і моліліся, да й вилічили.

(Запис. у с. Глинне Рокитнівського р-ну Рівненської обл.).

У контексті цієї проблеми не можна проігнорувати й питання ставлення священнослужителів до народних методів лікування. Як зрозуміло з діалогів, священники, будучи представниками церкви, становлять опозицію шептухам, однак при детальнішому розгляді вимальовуються досить цікаві факти. По-перше, за розповідями інформаторів, деякі священники не тільки схвалюють таке лікування, а й удаються до допомоги шептух самі.

І.К.: А в церкві батюшка знав, що Ви на воду шепчете?

Інф.: Знає батюшка, но мені нічого не казав. Він каже – чародеї, шо вони не з Богом беруть. От тепера: одне другому робить. А шо ж воно? Сатана його подкусив, і він робить із Сатаною. Він не робить добро із молитвою, не шепче, щоб Бог йому простив чи там шо, а щоб зробить, щоб воно умерло чи так шо.

І.К.: Так батюшка Вам нічого не казав?

Інф.: Нє, він нічого не казав. А шо він буде казать? Його дочка лежала... а я не знаю, звідкіля ви?

І.К.: З Києва.

Інф.: О! От! То дочка його лежала в Рокітном год, шо врачі ... юй тоже зробили, а мо якась й баба зробила. Бо їм дали квартиру тую, а баба прийшла, а вона прийшла вже та його дочка. Вона давай ту бабу поїть з тої квартири, а та баба каже: "Я пойду ... То вони стали: "Ану виходь, виходь, бабо!". То та баба зробила юй "на смерть", щоб вона померла.

І.К.: А звідки вони знали, що "на смерть"?

Інф.: А то я води набрала, і мені показала вода.

І.К.: А як це воно видно?

Інф.: А вода знає! Я як стану шептать, да пошепчу, в бутилку переллю, до вода показує.

І.К.: Ви навіть по воді бачите?

Інф.: Ну да! Я по воді бачила. Вони тоже її в Київ завезли, в Києві лежить, і нічого не помагає!

І.К.: А що з нею було?

Інф.: Ну, зробила баба тая.

І.К.: А що, їй було погано дуже?

Інф.: Ну, певно! Дають врачі уколи її, дають усе і нічого її не помагає. А у її недалеко є свекруха. То так, не свекруха, а її чоловіка сестра прийшла до мене. Та каже: "Наберіть води Ганні! (вона Ганна зветься) Бо Ганна вмирає, не буде – вмре". То я раз набрала. Вона три рази приходила. Колись читали, шо треба три рази воду брать. За перший, як не поможетса, треба другий раз піти, треба третій. Якшо вже третій раз не поможє, то вже всьо, вже не поможетса. Бо є всяка пора. Оце вам наберу – і вам може не поможетса. Ну, треба другий раз прийти, треба третій. От вона три рази прийшла, я набрала води – і одужала.

І.К.: А як Ви думаєте, чого він сам не поміг їй, він же священник?

Інф.: Ну, то він сам молиться, чого не молиться?

II

І.К.: А у Вас в селі батюшка тож каже, що не можна?

Інф.: Нічого не каже. Батюшка сам приходить. І матушка так само, його жінка. "Моя мати

тоже, – каже, – шептала". Так само, як і я.

(Запис. у с. Кисоричі Рокитнівського р-ну Рівненської обл.).

III

I.K.: А батюшка, що говорить, що...

Інф.: Шо треба йти в церкву та молитви читать, пока найдеш церкву та прочитаєш молитву, то і вмерти можна. Це не положено, щоб і та до бабки, і бабка, але багато такого є, що самі батюшки, навтіхаря, ідуть до бабки.

I.K.: Да?

Інф.: Да-да.

I.K.: Да? І що, самі лічно бачили?

Інф.: Да, якщо я кажу. Сам батюшка приїжджав, сам, та який брата свого привозив, неходячий брат був, шось у нього зробилося з ногами, то привіз раз його до цієї Марії (шептуха. – I.K.), другий раз, а на третій раз брат сам ногами пішов. Да-да. Це не брехане ніяке, це істинна правда!

(Запис. у с. Бобрічі Лугинського р-ну Житомирської обл.).

Слід зазначити, що особливої новизни в такій ситуації немає, адже ще з середньовіччя віра у магічне була притаманна не лише малоосвідченим селянам, але й духівництву (інколи навіть церковним ієрархам)²¹.

Із церковного погляду священики, як і інші віруючі, що звертаються по допомогу до шептух, а не до Бога, є маловірними. Втім, спробуємо розглянути цю тезу в дещо іншому аспекті. Добре відомі народні вірування в те, що хвороби можуть бути насланими, "зробленими" недобрими людьми; існують вони не одне століття, продовжують існувати й нині. Ці вірування разом із рекомендаціями про способи порятунку від такого роду недуги передаються з покоління в покоління: "так робили дід-баба, мати, роблю і я". До того ж засумніватися в такій моделі поведінки означає відкинути "сформовану століттями" традицію, а якщо вона сформувалася й існує так довго, то для цього є підстави. Таким чином, у внутрішнє світосприйняття людини, основна частина якого формується в дитинстві під впливом батьків, бабусь і дідусів, вкладаються й засвоюються шаблони "традиційного мислення". Представники психоаналітичної школи саме й акцентували увагу на тому, що суспільні установки формуються в період із раннього дитинства, в результаті батьківського виховання. Очевидно, що частина сільського духовенства до навчання в семінарії виховувалася в родині, де також існували традиційні вірування про "зроблені", "наслані" хвороби й способи рятування від них; деякі з членів родини навіть практикували народну медицину (наприклад, мати дружини священика), і лише в семінарії ці вірування почали витіснятися церковним ученням про божественне походження хвороб або Боже Провидіння. Однак, найімовірніше, у деяких священиків первинні погляди на хворобу та її етіологію не були витіснені церковними, а лише "приховані" під офіційним, канонічним поясненням і проявляються саме в кризовій ситуації. Саме в умовах останньої людина проявляє себе і своє особисте, а не нав'язане або прийняте з певних причин ставлення до того чи іншого явища. Тому коли у священика занедужала дочка, він повірив, по-перше, у те, що хвороба "наслана" (ця думка посилилася після того, як офіційна медицина не змогла допомогти в лікуванні недуги дочки); по-друге, що її потрібно лікувати народними засобами. На жаль, у нас немає інформації про те, чи читав священик молебні за здоров'я; найімовірніше – так, проте він не зупинився на них, а вдався й до альтернативної допомоги, очевидно, не вважаючи це за гріх. Тому вже не викликає подиву факт звертання до шептух людей, які не тільки ідентифікують себе як віруючі, а й працюють у церкві.

До того ж не варто забувати про потужний вплив ЗМІ, зокрема друкованих видань. Саме в них часто, зазвичай на правах реклами, пропагується думка про те, що проблеми в родині, кар'єрі пов'язані із зуроченням, і тільки професійна знахарка звільнить від нього, а після того всі лиха припиняться, у домі запанують мир, спокій і любов.

Нам уже доводилося писати про значний вплив ЗМІ на народну культуру й народну медицину, зокрема про існуючий нині зворотний процес трансляції знань "із міста в село", коли література, радіо, телепередачі про знахарство, народну медицину спонукають до діяльності або змінюють

цілительську практику сучасних шептук, навчають їх "правильному" лікуванню, призабутому або викорінюваному в радянські часи²². Таким чином, відбувається "вторинна фольклоризація" народної культури, яка іноді доходить до абсурду, на що вже звертали уваги інші дослідники²³.

Отже, всі перелічені чинники багато в чому формують і моделюють у свідомості людини правила поведінки, типову реакцію на ту чи іншу проблему. Ставлення до хвороби, пояснення її причин, лікування, переживання в суспільстві не є довільним, а задається всією його культурою. У тому, як тримаються люди у стані хвороби або перед її загрозою, розкриваються колективні уявлення, цінності, способи усвідомлення й переживання. У нашому випадку переважна частина опитаних інформаторів православного віросповідання продовжує багатовікову традицію лікуватися у "бабів", незважаючи на заборону церкви; більш того, вони не вбачають у цьому нічого "богопротивного".

¹ Гримич М. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців. – К., 2000. – С. 380; Ігнатенко І. "Народна релігія" та теорія "двовір'я" у світлі сучасних етнологічних досліджень // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 27. – К., 2008. – С. 39 – 44.

² Гримич М. Традиційний світогляд. – С. 380; Бондаренко Г. Есхатологічні уявлення українців // Матеріали до української етнології. – К., 2002. – Вип. 2 (5). – С. 39 – 40; Бріцина О. Народна релігія українців (статус усного та писаного текстів) // Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. пр.: – К., 2008. – Вип. 26. – С. 39 – 48; Ігнатенко І. "Народна релігія" та теорія "двовір'я" у світлі сучасних етнологічних досліджень // Етнічна історія народів Європи. – К., 2008. – Вип. № 27. – С. 39 – 44; Її ж. "Фігури" та оброчні хрести у духовній культурі українців Полісся (на польових етнографічних матеріалах) // Етнічна історія народів Європи. – К., 2009. – Вип. № 30. – С. 39 - 44 та ін.

³ Душеполезные поучения преподобных Оптинских Старцев. – Оптина, 2000. – С. 70 – 71.

⁴ Христианское отношение к здоровью и болезни. – М., 1998. – С. 2.

⁵ Цит. за: Сморгунова Е. Делегирование чуда в славянской иконографии // Концепт чуда в славянской и еврейской культурной традиции // Между двумя мирами: представления о демоническом и потустороннем в славянской и еврейской культурной традиции: Сб. ст. – М., 2002. – Вип. 9. – С. 80.

⁶ К какому святому обращаться за помощью? // Как защититься от чародеев / ред. священника Александр Сирый. – Свято-Успенская Почаевская Лавра. – 2000. – С. 13.

⁷ Болтарович З. Народна медицина українців. – К., 1990. – С. 37 – 54.

⁸ у статті використані польові дослідження авторки, зібрані на Центральному та Західному Поліссі протягом 2003 – 2007 рр. під час історико-етнографічних експедицій Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф.

⁹ Швидкий С.М. Народне лікування українців Південної Слобожанщини: – історія розвитку, сучасний стан, регіональна специфіка: Автореф. дис. ...канд. іст. наук. – К., 2001; Серебряннікова Н.І. Обрядові аспекти народної лікувальної практики слов'янського населення Південно-Західної України: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2004. – 21 с.; 143 - 156; Колодюк І. Народна медицина у традиційній культурі українців Центрального Полісся (остання чверть ХХ – початок ХХІ ст.). – К., 2006. – С. 31 – 64.

¹⁰ Коваленко Г. О народной медицине в Переяславском уезде, Полтавской губернии // Этногр. обозр. – 1891. – № 2. – С. 147.

¹¹ Шамраевский А. Статистическое описание Бобровицкой дачи // Памятная книга Черниговской губернии. – Чернигов, 1862. – С. 276.

¹² Толстой Н.И. Грех // Славянские древности. – М., 1995. – Т. 1. – С. 544.

¹³ Толстая С. Грех в свете славянской мифологии // Концепт греха в славянской и еврейской культурной традиции: Сб. ст. – М., 2000. – С. 10 – 11.

¹⁴ Колодюк І. Традиційні уявлення українців про Божу кару за гріх "витравлювання плоду" // Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. праць. – Вип. 22. – К., 2007. – С. 34 - 40.

¹⁵ Колодюк І. Народна медицина у традиційній культурі українців Центрального Полісся. Вказ. праця. – С. 53.

¹⁶ Гримич М. Традиційний світогляд. Вказ. праця. – С. 369.

¹⁷ Лукьянов Г.Г. Из истории русского колдовства в XVII в. // Вестн. Харьк. ист.-филол. об-ва. – Харьков, 1911. – Вип. 1. – С. 71.

¹⁸ Толстая С. Вказ. праця. – С. 27.

¹⁹ Кушкова А.Н. "Вот выхлястывала вот так – с матюками! Во имя Отца и Сына..." (маленькая церковная община: пример разрешения кризисной ситуации) // Сны Богородицы. Исследования по антропологии религии: Сб. ст. / Под ред. Ж.В. Корминой, А.А. Панченко, С.А. Штыркова. – СПб., 2006. – С. 156.

²⁰ Сморгунова Е. Два мира народной медицины: "Божьи противники – людские помощники". Вказ. праця. – С. 233.

²¹ Смилянская Е.Б. Волшебники. Богохульники. Еретики: народная религиозность и "духовные преступления" в России XVIII в. – М., 2003. – С. 11.

²² Колодюк І. Народна медицина у традиційній культурі українців Центрального Полісся. Вказ. праця. – С. 135 – 136.

²³ Там само. – С. 26.

В статье предпринята попытка рассмотреть такой важный аспект мировоззрения украинцев, как религиозную набожность, которая несмотря на церковный запрет, мирно сосуществует, а иногда и объединяется с народной медициной.

Ключевые слова: Церковь, религия, священник, народная медицина, знахарь, болезнь.

In the article author attempted to overlook such important aspect as deep religious life style of Ukrainians, whicy in spite of church prohibition, combins and peacefully coexists with folk medicine.

Key words: Church, religion, priest, folk medicine, healer, disease.